

RITVA KYLLI

Samaan aikaan Pohjan perillä

1800-luvun alku Utsjoen ja Enontekiön lapinmaalla

Ruotsin valtakunnassa maan pohjoisissa osissa elävää saamelaisväestöä ja siihen liittyvää politiikkaa oli hoidettu vuosisataisen perinteen mukanaan tuomalla varmuudella. Kun Suomen Lapin pohjoisimmissa seurakunnissa asuneet saamelaiset siirtyivät vuoden 1809 jälkeen kokonaan kotimaisten hallintoelinten vastuulle, suomalaisten oli onnistuttava määrittelemään omatoimisesti suhtautumisensa maansa rajojen sisällä asuvaan vähemmistöön. Aluksi saamelaisasiat sivuutettiin lähes kokonaan, kunnes 1820-luvulle tultaessa Helsingistä luotiin jo jokunen silmäys perimmäiseen Lappiin ja sen vierasta kieltä puhuviin asukkaisiin.

■ Lapin historian tutkiminen on oma lajinsa, ja etenkin saamelaisten historia pakottaa tutkijan tarkastelemaan perinteistä pohjoismaista historiaa uudesta näkökulmasta. Esimerkiksi perinteiset Suomen historian vedenjakajavuodet, kuten isonvihan päätymisvuosi 1721 tai autonomian alkamisvuosi 1809, eivät välttämättä istu saamelaisten historiaan, eikä niitä kannata käyttää saamelaisten historiaa määrittävinä rajavuosina, mikäli kyseisillä Suomen historian kannalta keskeisillä vuosiluvuilla ei ollut saamelaisten elämään minkäänlaista vaikutusta. Kaukana valtakunnan keskuspaikoista sijaitsevista seurakunnista elettiin monessa suhteessa maan eteläisimmistä osista irrallaan. Lappi sai osittain osakseen omaa lainsäädäntöä, ja valtakunnallisiakin lakeja piti pohjoisen oloissa monesti soveltaa. Ihmisten elämä eteni omaa kulkuaan, eikä viranomaisen katse yltänyt läheskään kaikkialle.¹

Perimmäisen Lapin historiaa 1800-luvun alusta on hahmoteltu viime vuosina ilmestyneissä saamelais- ja Lapin-tutkimuksissa

useaan otteeseen, mutta kirkollista lähdeaineistoa hyödyntäviä seikkaperäisempiä selvityksiä ei etenkään Enontekiön osalta ole toistaiseksi juurikaan tehty.² Tässä artikkelissa pohditaan, minkälaiseksi saamelaisten elämä muotoutui suuriruhtinaanmaaksi siirtyneen Suomen kahdessa pohjoisimmasa pitäjässä ja miten muuttuneet hallinnolliset järjestelyt siihen mahdollisesti vaikuttivat. Tarkoituksena on heijastaa yleisvaltakunnallisia tapahtumia tavallisen Lapin kansan kokemusmaailmaan ja pohtia, mitä samaan aikaan tapahtui Pohjan perillä.

Suomi siirtyi uuteen aikaan

Suomi tempaistiin mukaan Napoleonin aikaisiin suurvaltasotiin vuoden 1808 ensimmäisinä kuukausina. Sodan hyökkäävänä osapuolena toimineen Venäjän oli alkujaan vain tarkoitus suostuttaa Ruotsin kuningas yhtymään Englantia vastaan masinoituun mannermaasulkemukseen, mutta sodan kuluessa se ryhtyi havittelemaan myös taistelutantereena toimineen Suomen alueen liittämistä alaisuuteensa.³

Venäjän armeija saattoi Suomen valloituksen käytännössä katsoen päätökseen marraskuuhun 1808 mennessä. Suomeen liittyvien asioiden neuvonantajana toiminut Georg Magnus Sprengtporten suunnitteli samaan aikaan maahan uutta hallintojärjestelmää, jonka keisari Aleksanteri I hyväksyi hieman muutettuna joulukuun 1. päivänä

1. Tärkeitä vuosilukuja saamelaisten historian kannalta ovat esim. 1751 (Strömstadin rajasopimus ja ns. lappekodicillen) ja poronhoidon harjoittamista haitanneet rajasulkuvuodet 1852 ja 1889.

2. Esimerkkinä mainittakoon vuonna 2006 valmistuneen Lapin maoikeustutkimuksen pohjalta ilmestyneet teokset, joissa tarkastellaan pohjoisten pitäjien asutus-, elinkeino- ja väestömuutoksia vuosisatojen kuluessa varsin kattavasti. Lisäksi 1800-luvun alkuvuosien rajankäynteihin keskitytään Kaisa Korpijaakko-Labban saamelaisten oikeusasemaan liittyvissä tutkimuksissa sekä Maria Lähteenmäen vuonna 2004 ilmestyneessä teoksessa *Kalotin kansaa*. Kirkollisia muutoksia Utsjoen osalta sivutaan omassa, vuonna 2005 ilmestyneessä väitöskirjatutkimuksessani (*Kirkon ja saamelaisten kohtaaminen Utsjoella ja Inarissa 1742–1886*), johon käsillä oleva artikkeli kyseisiltä osin pohjautuu.

3. Päiviö Tommila (1984) *Suomen autonomian synty 1808–1819*, Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 24; Osmo Jussila (1987) *Maakunnasta valtioksi. Suomen valtion synty*, Porvoo: WSOY, 13.

1808. Suomesta tehtiin suuriruhtinaskunta, jonka hallinto järjestettiin talous- ja oikeusosastoihin jaetun hallituskonseljin sekä konselein puheenjohtajana toimineen kenraalikuvernöörin varaan. Ylintä valtaa käytti kuitenkin keisari itse.⁴ Säätäjien luottamuksen keisari voitti puolelleen maaliskuussa 1809 alkaneilla Porvoon valtiopäivillä. Vuonna 1811 hallintojärjestelmää täydennettiin perustamalla Pietariin Suomen asiain komitea, ja vuotta myöhemmin tehtiin päätös maan pääkaupungin siirtämisestä Turusta Helsinkiin.⁵

Suomen sodan rauhanehdoista kokoonnuttiin keskustelemaan kesällä 1809 Haminan kaupunkiin. Pohjoisen Suomen rajanvedoista ei alkuun päästy yksimielisyyteen venäläisten neuvottelijoiden tavoitellessa alueita aina Tornion länsipuolella sijaitsevaan Kalixjokeen asti. Ruotsalaiset taas suosittelevat Venäjää ottamaan suomalaisten asuttamasta alueesta haltuunsa ainoastaan Kemi–Ounasjokeen rajoittuvan alueen. Tässä tapauksessa Ruotsi olisi saanut pitää Kemin Lapin, jota ruotsalaisten neuvottelija luonnehti siinä määrin vähäarvoiseksi, ettei venäläisten edes kannattanut tavoitella sitä itselleen. Lopulta asiassa päästiin kompromissiin, ja Ruotsi luovutti Venäjälle sekä Kemin Lapin että osan Tornion Lappia ja Länsipohjaa. Rajalinjoina toimivat rauhanteon jälkeen Tornion- ja Muonionjoet. Tornion kaupunki jäi jaossa Venäjän puolelle.⁶

Suomen luterilaisen kirkon johtohahmot suhtautuivat uuteen valloittajaan suopeasti Turun piispana toimineen Jacob Tengströmin esimerkin mukaan.⁷ Venäjän alaisuuteen siirtyminen aiheutti pohjoisemmasta Suomessa toimineille kirkonmiehille paikoin paljon lisätöitä. Yksi urakoijista oli Kemin rovastikunnan johdossa toiminut Mathias Castrén (1764–1845). Castrén oli mukana vuonna 1809 toimintansa aloittaneessa rajakomissiossa,⁸ ja erityisen tarpeen lääninrovastin asiantuntemus oli Tornionjoen itärannalle muodostettavien seurakuntien olojen järjestämisessä. Muutamien Suomen (tai Venäjän) puolelle perustettujen seurakuntien kirkot olivat jääneet jaossa Ruotsin puolelle, ja samaten seurakuntien alueita ja papistoa jouduttiin järjestelmään

uudelleen.⁹ Castrénin toimeliaisuus Tornionlaaksojen olojen vakauttajana palkittiin vuonna 1811 Pyhän Annan 2. luokan ritari-ristillä. Tällä keinoin hallitsija pyrki tekemään lääninrovastista entistä uskollisemman keisarikunnan alamaisen. Aiemmin Castrén oli ehtinyt saada henkilökohtaisena suosionosoituksena jo keisarin nimikirjaimilla varustetun briljantisormuksen sekä Vladimirin 4. luokan ritariristin.¹⁰

Pohjan perän itäosa pysyy ennallaan

Utsjoen ja Inarin lapinmaat oli muodostettu vuonna 1747 Utsjoen kirkkoherrakunnaksi, joka kuului Turun hiippakuntaan sekä Kemin rovastikuntaan. Kemin rovastikuntaan lukeutuvaan Kemin Lappiin kuului 1700-luvun jälkipuoliskolla Utsjoen lisäksi myös eteläisempiä lapinmaita, esimerkiksi laajan Sodankylän seurakunnan lapinmaat.¹¹ Turun tuomiokapitulilla ei ollut 1700-luvulla viimeistä sanaa Lappia koskevissa asioissa, sillä saamelaisten kirkollisten asioiden hoidosta vastaamaan oli perustettu vuonna

4. Taimi Torvinen (1977) 'Autonomian ajan senaatti', teoksessa L. A. Puntila (toim.) *Valtioneuvoston historia 1917–1966*, Helsinki: Valtioneuvoston historiatoimikunta, 11–21; Kristiina Kalleinen (1994) *Suomen kenraalikuvernementti. Kenraalikuvernöörin asema ja merkitys Suomen asioiden esittelyssä 1823–1861*, Helsinki: Hallintohistoriakomitea, 3–4, 67–79.

5. Keijo Korhonen (1963) *Suomen asiain komitea. Suomen korkeimman hallinnon järjestelyt ja toteuttaminen vuosina 1811–1826*, Turku: Turun Yliopisto, 41–126; Tommila (1984) 38–48.

6. Osmo Jussila (2004a) 'Suomi suuriruhtinaskuntana 1809–1917', teoksessa *Suomen poliittinen historia 1809–2003* (4. uudistettu painos), Helsinki: WSOY, 16–17; Maria Lähteenmäki (2004) *Kalotin kansaa. Rajankäynnit ja vuorovaikutus Pohjois-Kalotilla 1808–1889*, *Historiallisia Tutkimuksia* 220, Helsinki: SKS, 33.

7. Tommila (1984) 83; Jussila (2004a) 22.

8. Jouko Vahtola (2003) 'Castrén, Mathias (1764–1845)', teoksessa Matti Klinge (päätoim.) *Suomen kansallisbiografia 2, Studia Biographica* 3:2, Helsinki: SKS, 154–156. Ks. myös Tommila (1984) 73.

9. Tuomiokapitulin pöytäkirjat (ptk:t) 1.11.1809 § 6, 14.2.1810 § 33 ja 20.3.1811 § 26. Turun tuomiokapitulin arkisto (TTA) AI:39–41. Turun maakunta-arkisto (TMA).

10. Kalleinen (1994) 102; Vahtola (2003) 154–156.

11. Vrt. Tommila (1984) 72: "Haminan rauha merkitsi Suomen alueen suurta kasvua, sillä Kemijoen pohjoispuolinen alue ei ollut kuulunut sen enempää hallinnollisesti kuin kirkollisestikaan nk. Suomeen."

1739 Tukholmaan Lapin kirkollistoimen johtokunta, jonka alaisuudessa oli myöskin saamelaisseurakuntien asioista huolehtinut Härnösandin tuomiokapituli. Härnösandin alaisuuteen kuului muun muassa Enontekiön seurakunta siihen saakka, että Suomen käsivarreksi sittemmin muodostunut alue oli luovutettava osaksi Venäjän valtakuntaa.¹² Vaikka Kemin Lappi oli kuulunut kirkollisesti vanhastaan Suomen alueeseen, maallisen hallinnon osalta se oli kuulunut Ruotsin vallan aikana Länsipohjan lääniin. Oulun lääniin Utsjoen ja Enontekiön lapinmaat liitettiin vasta vuonna 1809. Seurakunnallisista asioista puhuttaessa *finska Lappmarcken* -käsitettä oli käytetty jo Ruotsin vallan aikana.¹³

Venäjän valtakauden alkaminen näkyi Suomen Lapin kirkkopolitiikassa lyhyesti sanottuna siten, että Turun tuomiokapitulin oli tämän jälkeen tultava toimeen ilman Lapin kirkollistoimen johtokunnan ja sen tehtävät vuonna 1801 perineen kanslerikunnan tukea. Ylimmäksi hallinnolliseksi valvojaksi tuli keisarillinen senaatti. Turun tuomiokapituli joutui vastaamaan nyt myös Lapin kirkollisrahastosta, josta kustannettiin 1800-luvun mittaan niin lapinmaiden kirkkojen rakennustöitä kuin saamenkielisten kirjojen painatuksia.¹⁴

Lapinmaata pidettiin 1800-luvulla Suomenmaasta erillisenä alueena. Kun Utsjoelta tai Enontekiöltä lähdettiin etelään, jossain vaiheessa ylitettiin lapinraja, ja vasta sen jälkeen oltiin Suomessa.¹⁵ Erillinen ja etäisen sijainti vaikutti myös siihen, etteivät eteläistä Suomea koskettavat suurelta osin tapaukset ravistelleet lapinmaiden elämää yleensä kovinkaan ankarasti. Vuosina 1808–09 käyty sota tai Suomen siirtyminen uuteen hallinnolliseen tilanteeseen eivät sinänsä näkyneet millään tavoin Utsjoen saamelaisseurakunnan elämässä. Saamelaisten elämänsäntekijän kannalta oli periaatteessa samantekevää, päätettiinkö maan asioista Turussa vai Helsingissä tai esiteltiinkö asiat keisarille hallituskonseljin vai Suomen asiain komitean toimesta.

Perimmäisen Lapin edustajia ei ollut pyydetty keisarin puheille marraskuussa 1808 lähetettyyn Suomen asioiden lähetystyöhön,

jonne valloitusmaan toiveita lähti esittelemään säätyjen edustajia jokaisesta Venäjän siihen mennessä valtaamasta Suomen läänistä. Pohjoisen edustus oli tosin muutenkin heikko johtuen siitä, että Oulun lääni oli tässä vaiheessa vielä sotatoimien kohteena. Vaasan ja Kuopion läänien edustajat ehtivät liittyä varsinaiseen lähetystyöhön vielä viime tingassa,¹⁶ mutta Oulun seudulla taistelut taukosivat sen verran myöhään, että läänin edustajiksi värvätyt lääninrovasti Mathias Castrén, kauppias Carl Magnus Engman ja talollinen Matti Pikkarainen ennättivät Pietariin vasta tammikuussa 1809. Tässä vaiheessa kaikkein tärkeimmät ratkaisut Suomeen liittyvissä asioissa oli jo tehty, mutta Oulun suunnalta saapuneet lähetystyön jäsenet pääsivät hekin joka tapauksessa nauttimaan juhlallisuuksista ja keisarillisesta vieraanvaraisuudesta.¹⁷

Kaakamajoen pohjoispuolisten alueiden edustajat eivät päässeet osallistumaan myöskään Porvoon valtiopäiville siitä syystä, että Länsipohjassa taisteltiin vielä samaan aikaan, kun eteläisemmän Suomen säätyjen edustajat vanhoivat Porvoossa uskollisuutta uudelle hallitsijalle.¹⁸ Kemin Lapilla oli ollut ainakin silloin tällöin edustaja 1700-luvulla pidetyillä Ruotsin valtakunnan valtiopäivillä,¹⁹ mutta varsinaisia saamelaisedustajia ei

12. Ritva Kylli (2005) *Kirkon ja saamelaisten kohtaaminen Utsjoella ja Inarissa 1742–1886*, *Studia Historica Septentrionalia* 47, Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, 18, 149.

13. Kylli (2005) 13, 53, 131. Vrt. Lähteenmäki (2004) 10.

14. Kylli (2005) 72.

15. Kylli (2005) 13.

16. Tommila (1984) 34–36; Osmo Jussila (2004b) *Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1917*, Helsinki: WSOY, 53–61.

17. Erkki K. Osmonsalo (1947) *Suomen valloitus 1808*, Porvoo: WSOY, 420–440.

18. Pohjoisin edustaja saapui paikalle Oulusta. Jussila (2004a) 15–16; Jussila (2004b) 73.

19. Sodankyläläinen uudisasukas Matts Pålsson Riipi edusti esim. valtiopäivillä 1765–1766 Inaria, Sompiota, Kemikylää, Sodankylää, Kuusamoja, Enontekiötä ja Jukkasjärveä. Aimo Halila (1954) *Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1721–1775. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia V*, Oulu: Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin maakuntaliittojen yhteinen historiatoimikunta, 148–152; Kaisa Korpijaakko-Labba (2000) *Saamelaisten oikeusasemasta Suomessa – kehityksen pääpiirteet Ruotsin vallan lopulta itsenäisyyden ajan alkuun*, *Dieđut* 1/1999, Kautokeino: Sámi instituutta, 36–37.

valtiopäivillä nähty. Jo pelkkien papinvaalien järjestämistä pidettiin Lapin oloissa liian vaivalloisena (mistä syystä Lapin seurakunnat saivat ottaa vastaan tuomiokapitulin kulloinkin parhaaksi katsoman papin), ja toisaalta rajaseuduilla asuvien saamelaisien ei myöskään toivottu kiinnostuvan poliitikasta kovinkaan suuressa määrin. 1700-luvun puolella liiallisen kirjasivestyksenkin oli ajateltu tuovan mukanaan kapinallisia aikeita.²⁰

Toisaalta saamelaisetkaan eivät olisi välttämättä olleet halukkaita lähtemään kovin etelässä pidettäville valtiopäiville. Utsjoen saamelaiset kohtelivat suomalaisia tulokkaita vieraanvaraisesti, mutta 1800-luvulla monet heistä uskoivat, ettei saamelainen voinut selvitä hengissä suomalaisten keskuudessa. Suomeen lähdestä seuraisi toisin sanoen ahdistusta ja viimein kuolema. 1800-luvulla eläneillä Utsjoen saamelaisilla ei ollutkaan kovin paljon kokemusta Suomessa käymisestä.²¹ 1830-luvun alussa kerrottiin, että ainoastaan yksi Utsjoen saamelainen, pappilaa lähinnä asuva lautamies, oli poikennut Suomen puolella. Tämä kalastaja-saamelainen oli vierailut Oulussa saakka.²²

Vaikka esivallan vaihtuminen ei tuonut kovin merkittäviä muutoksia Utsjoen saamelaisien elämään, järkkäyi heidän elämänsä 1800-luvun alkuvuosina kuitenkin muulla tavoin. Eteläisemmän Lapin sekä Norjan puolella toimivat viinakauppiat olivat alkaneet levittää lapinkyliin tuotettaan ja sitä myötä myös köyhtymistä sekä asteittain lisääntyvää tapainturmellusta. Elämäntapo oli muutenkin muuttumassa. Poronhoito oli elättänyt vielä 1700-luvulla suurinta osaa seurakunnan asukkaista, mutta 1800-luvun kuluessa yhä isompi osa siirtyi kalastukseen ja karjanhoitoon perinteisen kota-asutuksen vaihtuessa samalla tupa-asutukseen. Pääpaino säilyi kuitenkin koko 1800-luvun ajan perinteisissä saamelaiselintekniikoissa, mistä syystä muun Suomen kohtaamat katovuodet eivät koettelleet saamelaisseurakuntia kovinkaan kaltoin. Sen sijaan ajoittain pohjoisessa riehuva pororutto kosketti luonnollisesti enemmän Lapin kuin varsinaisen Suomen asukkaita.²³

Utsjoen lapinmaa oli elänyt 1700-luvun puolivälissä monin tavoin kirkollista kuokistuskautta. Seurakunnan saamelaispojille perustettiin opinahjoksi erityinen lapinkoulu, Utsjoki sai vuonna 1742 oman papin, ja kirkko oli kiinnostunut kuulemaan, oliko seurakunnassa tarvetta saamenkieliselle opetukselle. Seurakunnan saamelaiset palkitsivat pappien huolenpidon käymällä kohtuullisen ahkerasti jumalanpalveluksissa ja lukemalla kuulusteluissa kristinoppia ulkolukuna jopa kiitosten arvoisesti.²⁴

1700-luvun loppua kohti kirkon kiinnostus Utsjoen asioita kohtaan alkoi hiipua. Pappi vaihtuivat tiuhaan, eivätkä he enää vuoden 1793 jälkeen olleet halukkaita asumaan valtakunnan perimmäisessä seurakunnassa pysyvästi. Utsjoen kirkkoherraksi vuonna 1804 valittu Henric Wegelius (1767–1823) oli kiinnostuneempi hoitamaan Kemijärvellä sijaitsevaa uudistilaansa kuin Utsjoen saamelaisien sieluja. Hän malttoi sinnitellä virkapaikassaan uudenvuoden tienoosta pääsiäiseen, kun taas muu aika vuodesta kului eteläisemmällä paikkakunnalla. Edes tuomiokapitulin taholta tulleet määräykset tai ympärivuotisen viranhoidon

20. Lapin kirkollistoimen johtokunta Hänen Kuninkaalliselle Majesteetilleen (HKM) 1.5.1740. Allmänna verks skrivelser till KM. Vol. 450. Svenska Riksarkivet (SRA); HKM tuomiokapitulille 26.6.1740. Härnösands domkapitels arkiv (HDA) EI:3a. Härnösands landsarkiv (HLA); Utsjoen rovastintarkastusptk. 14.2.1748 § 6 (jälj.). Turun tuomiokapituli Lapin kirkollistoimen johtokunnalle 23.4.1748. Lapin kirkollistoimen johtokunnan arkisto (LDA) Ink. skriv. 1748. SRA.

21. Ks. esim. Aslak Laiti, Lappalainen, Kirje rantamaihien tulleelta Lappalaiselta. Oulun Wiikko-Sanomia 4.2.1860.

22. Jacob Fellman, Bref från Lappmarken, Utsjoki 5.2.1831. Tidningar ifrån Helsingfors 27.5.1831.

23. Utsjoen rovastintarkastusptk. 1793 § 5. Kemin rovastikunnan arkisto (KRKA) Cd:1. Oulun maakuntaarkisto (OMA); Turun tuomiokapituli kanslerikunnalle (kanslersgillet) 27.2.1805. LDA Handlingar 1801–09. SRA; Taulukot syntyneistä, kuolleista ja vihityistä. Utsjoen kirkonarkisto (UKA) S:1. OMA; Pitäjänkokouksen ptk. 17.11.1867 § 2. UKA KII:1. OMA.

24. Anders Hellander Lapin kirkollistoimen johtokunnalle 15.1.1742. LDA Kongl. Majsts Bref m.m. 1680–1742. SRA; Stat för Lappmarcks-Scholan i Utsjock och Gudstienstens underhållande wid Annexan därstädes. Lapin kirkollistoimen johtokunta tuomiokapitulille 19.4.1742. HDA EIb:1. HLA; Lapin kirkollistoimen johtokunnan ptk. 18.10.1749. LDA Prot. 1747–55. SRA; Rippikirja 1742–1751. UKA AI:1. OMA; Rippikirja 1749–1794. UKA AI:2. OMA.

takaamiseksi säädetty palkankorotus eivät onnistuneet tuomaan tilanteeseen muutosta.²⁵ Vuoden 1808 kesä oli Wegeliuksen laiminlyönteihin harvinainen poikkeus, sillä kirkkoherra toimitti silloin Utsjoella hautauksia ainakin juhannuksen tienoilla.²⁶ Samaan aikaan Suomen puolella Ruotsin armeijan perääntyminen oli muuttunut jonkinasteiseksi sotamenestykseksi. Kevääseen 1809 mennessä tilanne ehti kääntyä taas siinä määrin Ruotsin tappioksi,²⁷ että säädyt koontuivat maaliskuussa Venäjän keisarin koolle kutsumiin valtiopäivien avajaisiin. Samoihin aikoihin Utsjoen lapinmaassa kirkkoherra Wegelius käänsi poronpulkansa keulan etelään ja lähti matkamaan kesäajaksi kohti Kemijärveä.

Utsjoen seurakunta oli siis 1800-luvun alussa aika lailla oman onnensa nojassa. Viinakaupan lisääntyminen olisi vaatinut kirkonmiesten vahvempaa väliintuloa – seurakunnan vanhimmat olivat nimittäin jopa pyytäneet kirkonmiehiltä 1700-luvun viimeisinä vuosina tarmokkaampia toimenpiteitä asian ratkaisemiseksi. Venäjän vallan alaisuuteen siirtyminen sattui saamelaiten kannalta siinä mielessä hankalaan ajankohtaan, että myös Kemissä asuva lääninrovasti Mathias Castrén unohti Utsjoen saamelaiten murheet rajajärjestelyjen ja muiden kii-reiden vuoksi moniksi vuosiksi miltei kokonaan.²⁸

Vuoteen 1817 mennessä suomalaiset olivat saaneet uudet vallankäytön muodot, rajaseutujen olot sekä muut uuteen poliittiseen tilanteeseen liittyvät asiat siinä määrin järjestellyksi, että oli aika luoda katsaus myös suuriruhtinaskunnan pohjoisimpiin alueisiin. Toisin sanoen keisarillisessa Suomen senaatissa, joksi hallituskonselji vuonna 1816 muutettiin, laadittiin tässä vaiheessa Lapin kirkolliseen hoitoon liittyviä määräyksiä.²⁹ Tilanne olikin muodostunut Lapissa jo melkein kestävämmäksi yli kahden vuosikymmenen laiminlyöntien jälkeen. 1810-luvulla kirkko oli pystynyt lähettämään Utsjoelle vain väliaikaisia pappeja, jotka saivat toiminnallaan aikaiseksi lähinnä pelkkää yleistä pahennusta ja viranhoitoaan koskevia valituksia.³⁰

Toukokuun 30. päivänä 1817 päätettiin,

että vastedes lapinpapeille myönnettäisiin Suomessa ylennysoikeus edullisempiin virkoihin ”taitavasti ja ahkerasti” hoidettujen Lapin-vuosien jälkeen. Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että Lapissa toimineet papit saivat lukea hyväkseen tulevissa virkojen hakemisissaan kaksinkertaiset virkavuodet. Lisäksi lapinpapit saattoivat päästä vaalijoille ennen vanhempia hakijoita täytettäessä hiippakunnan edullisempia virkoja sekä tulla taidon ja ansiollisuuden perusteella nimitetyiksi niin sanottujen keisarinpitäjien kirkkoherranvirkoihin.³¹ Säädöksen toivottiin houkuttelevan Utsjoellekin pitkästä aikaa viran hoitamisesta kiinnostuneita pappeja. Tätä saatiin odotella vielä vuoteen 1820 saakka, jolloin Jacob Fellman (1795–1875) matkasi Utsjoelle ottaakseen hoitoonsa Suomen pohjoisimman seurakunnan kirkkoherran viran.³²

Uusi esivalta ei enontekiöläisten mieleen

Enontekiö oli saanut oman papin jo 1670-luvun puolivälissä,³³ ja 1740-luvulla Enontekiön lapinmaasta tehtiin itsenäinen kirk-

25. Mathias Castrén Henric Wegeliukselle 11.1.1808. KRKA Da:1. OMA. Ks. laajemmin Kylli (2005) 71–72, 360.

26. Kuolleiden luetteloon tehdyt merkinnät 1795–1808. UKA C:1. OMA.

27. Osmonsalo (1947) 141–210; Tommila (1984) 20–39.

28. Kylli (2005) 285.

29. Torvinen (1977) 27; Tommila (1984) 109.

30. Ks. esim. Peltovuoman käräjät 1822 § 11 (esim. kruununvouti Jacob Heickellin kirjoitus). Lapin tuomiokunnan arkisto Cla:3. OMA.

31. HKM/senaatti Turun tuomiokapitulille 30.5.1817. *Samling af de till efterlefnad gällande Bref, Förklaringar och Föreskrifter, hwilka af Hans Kejsarl. Maj:t, äfwensom ifrån Expeditionerne i Dess Senat för Stor-Furstendömet Finland blifvit utfärdade uti Justitiae-, Economiae- och Politiae-Ärender. Första delen, från och med år 1809 till och med år 1820. Utgifwen af Joh. Fredr. Stichaeus. Åbo 1821, 246–249.*

32. Todistus Fellmanille 17.5.1817. TTA BI:84. TMA; Tuomiokapitulin ptk. 7.9.1819 § 19. TTA AI:49. TMA; Valtakirja Fellmanille Utsjoen ja Inarin kirkkoherraksi 17.12.1819. TTA BI:86. TMA.

33. Enontekiön ensimmäinen kappalainen oli saamelaisyntyinen Olaus Sirma (k. 1719). Mauno Hiltunen (1998) 'Sodankyläläinen Enontekiöllä. Herra Vuolevin matkassa Sodankylästä Upsalan kautta Enontekiölle ja vähän muuallekin', teoksessa Antero Tervonen (toim.) *Robkea, reima ja borjumaton. Samuli Onnelalle omistettu 60-vuotisjubilakirja, Scripta Historica XXVII*, Oulu: Oulun historiaseura, 215–218.

koherrakunta. Viimeisenä Ruotsin vallan aikaisena kirkkoherrana Enontekiöllä toimi Eric Grape (1755–1808),³⁴ joka ehti siirtyä seurakunnasta toisalle jo vuonna 1806. Tämän jälkeen virkaan ei löytynyt halukasta hoitajaa, ja Venäjän valtaan siirtymisen jälkeen Enontekiön kirkkoherran virka lakautettiin kokonaan. Muonionniskasta (myöh. Muonio) päätettiin tehdä itsenäinen kirkkoherrakunta, johon Enontekiö liitettiin kappelina vuonna 1812. Kirkkoherra asui siis tämän jälkeen Enontekiön ulkopuolella. Enontekiön tilanne päätettiin ratkaista palkkaamalla alueelle kiertävä pappiskatekeetta, jonka tehtävänä oli opettaa ”rahvaan ja lappalaisten lapsille lukemista ja kristinopin taitoja”.³⁵

Monissa 1800-luvun alkuvuosia kuvaavissa suomalaisissa tutkimuksissa luonnehditaan siirtymistä Ruotsin vallan alaisuudesta Venäjän vallan alaisuuteen kohtalaisen helpoksi. Etelä-Suomi ei kärsinyt juuri ollenkaan sotavahinkoja, minkä vuoksi suhtautuminen uuteen valloittajaan oli varsin suopeaa. Sodan taistelutantereena toimineella Pohjanmaalla samaten kuin Tornionjokilaaksossa asennoituminen saattoi sen sijaan olla huomattavasti kriittisempää. Tornionlaakso koki sodan loppuvaiheen taisteluisa tuhoja, ja alue joutui ottamaan rauhan tullen vastaan Ruotsin puolelta perääntyneen ruotuarmeijan rippeet. Haavoittuneita varten perustettiin pikaisesti sotasairaaloita, joiden täytyttyä potilaita jouduttiin sijoitteluun pitkin jokivartta.³⁶

Suomesta muutettiin Ruotsiin vuoden 1809 jälkeen huomattavasti vähemmän, kuin pitkän valtioyhteyden jälkeen olisi voinut odottaa.³⁷ Pohjoisemmassa Suomessa suhtautuminen Venäjän keisariin oli joka tapauksessa eteläistä Suomea ennakkoluuloisempi, ja siellä vaikeuksia uusien vallanpitäjien kanssa oli luultavimmin etelää enemmän. Tornion- ja Muonionjokilaaksoissa valtakuntien välisen rajan vetäminen tuntui niin ikään monessa mielessä hankalalta. Kalastusoikeuksia jouduttiin sopimaan uudelleen, ja maaomaisuuden järjestelyssä tuli ripeän alun jälkeen siinä määrin mutkia matkaan, että lopullisia tilusvaihtoja päätettiin tekemään vasta vuonna 1823.³⁸ Tornion-

laakson asukkaat olivat toki etnisesti suomalaisia, mutta Suomen suuriruhtinaskunnan yhteyteen pääsemistä ei välttämättä osattu arvostaa, kun suuri osa suomalaista Länsipohjaa jäi kuitenkin vanhan emämaan alaisuuteen. Lisäksi on muistettava, ettei Tornionlaakson idänpuoleinen väki koennut siirtyvänsä osaksi Suomea vaan Venäjän suurta keisarikuntaa.

Saamelaiset olivat rajaseudun kansana saaneet vuosisatojen mittaan helpotuksia moniin rasituksiinsa sillä keinoin, että he uhkasivat muuttaa rajan toiselle puolelle, mikäli esivallan vaatimukset heitä kohtaan kasvaisivat liian suuriksi.³⁹ Tosin kaikki saamelaiset eivät suinkaan olleet aivan yhtä muuttoalttiita. Esimerkiksi monet Tenojokivarren saamelaissuvut elivät vuosikymmenestä toiseen paikallaan lohta kalastaen ja lampaita hoitaen.⁴⁰ Enontekiön saamelaiset olivat sen sijaan 1800-luvun alussa voittopuolisemmin poronhoitoa harjoittavia tunturisaamelaisia, joille lähteminen oli periaatteessa huomattavasti helpompaa. Olihan elinkeinon menestymisen edellytyksenä jo tietynlainen liikkuvuus, jonka takia Enontekiön saamelaisväestöä kuvattiin saamelaiskulttuurin ulkopuolisten tarkkailijoiden muistiinpanoissa ”villeiksi lappalaisiksi”. Nordkappiin suuntaamassa ollut englantilainen Edward Daniel Clarke vieraili Enontekiöllä vuonna 1799 ja kertoi, että eräästä metsästä olisi voinut löytää ”joukon pai-

34. Er. J. Grape (1969) *Utkast till beskrifning öfver Enontekis sockn i Torneå Lappmark* (omtryckt från Kongl. vetenskapsakademiens nya handlingar 1803–1804), Kalix: Tornedalica, 108 (1804, Apr. Maj, Jun.).

35. Mathias Castrén tuomiokapitulille 18.12.1809 ja kirkkoherra Mathias Kolströmille 22.5.1812. KRkA Da:1. OMA; Tuomiokapitulिन ptk. 20.3.1811 § 26 (lainaus). TTA AI:41. TMA.

36. Osmonsalo (1947) 447; Tommila (1984) 83–84; Lähteenmäki (2004) 20–28. Ks. myös Mathias Kolström Tornion lääninrovastille 12.4.1809 (arvelua siitä, miten kirjeenvaihto onnistuu Venäjän valtaamassa jokilaaksossa). Tornion rovastikunnan arkisto Ec:1. OMA; Tuomiokapitulिन ptk. 20.3.1811 § 26. TTA AI:41. TMA.

37. Tommila (1984) 84.

38. Osmonsalo (1947) 441; Tommila (1984) 73; Lähteenmäki (2004) 51–55, 66–69.

39. Ks. esim. Inarin käräjäptk. 1664. Svea Hovrätts arkiv, Domböcker för 1663–1664. Gävleborgs län. Vol. 13. SRA.

40. Rippikirjat 1742–1849. UKA AI:1–5. OMA.

mentolaisia lappalaisia, jotka yhä elävät alkuperäistä villiä elämäänsä”.⁴¹

Näiden ”alkuperäistä elämäänsä” viettävien Enontekiön saamelaiden suhtautumista uuteen valtioyhteyteen on historiantutkimuksen keinoin siinä mielessä hankala hahmottaa, että paikalla ei ollut enää vuoden 1809 jälkeen pappia, joka olisi merkinnyt muistiin kansan tuntemuksia. Sen verran kuitenkin tiedetään, että monet Enontekiön poronhoitajista olivat menettäneet 1700-luvun lopulla porojaan. Alueella oli riehunut pororutto,⁴² mutta osasyynä porokatoon pidettiin myös lisääntyneitä susien määriä. Enontekiön viimeisenä kirkkoherana toiminut Grape oli uskonut edellisen Venäjän ja Ruotsin välisen sodan säilyttäneen Etelä-Suomen metsissä eläneet sudet hakeutumaan rauhallisemmille arktisille alueille. Venäjän ja Ruotsin välisiin sotiin oli suhtauduttu siis varautuneesti jo 1700-luvun Enontekiöllä. Vuosina 1808–09 sotatoimet ulotettiin aivan Enontekiön lähialueille, mikä ei liene saanut ajatuksia sotien ja niiden seurausten suhteen ainakaan yhtään suopeammiksi.⁴³

Myöskään seurakunnan halkaiseva valtakunnanraja ei herättänyt Enontekiöllä välttämättä ollenkaan ihastusta. Tornionjokea koetellut jakotoimenpide toistui pykälää pohjoisemmassa, kun Enontekiöstä irrotettiin Ruotsin puolelle rajankäynnissä jäänyt Kaaresuvanto. Rounalan ja Suontavaaran vanhat lapinkylät halkaistiin kahtia, ja niiden asukkaiden oli päätettävä, ryhtyisivätkö he uudessa tilanteessa Ruotsin vaiko Venäjänmaan alamaisiksi. Enontekiön ja Kaaresuvannon asukkaat olivat luonnollisesti monin sitein kiinni toisissaan – olivathan he vielä ennen ”riikinjakoa” olleet saman seurakunnan ja valtakunnan asukkaita.⁴⁴ Uusi valtakunnanraja ei voinut pidätellä ihmisiä pitämästä yhteyttä keskenään siitä huolimatta, että Ruotsin valtakunnan puolelle jääneille enontekiöläisille järjestettiin 1810-luvun puolella uusi kirkko ja uusi pappi.⁴⁵

Vuonna 1809 hahmoteltu valtakunnanraja merkitsi Enontekiön seurakunnalle huomattavaa väestöllistä vähenemistä. Seurakunnan väkiluvuksi oli vuonna 1800 mainittu 875 henkeä, joista suurin osa joko

*Kesäasuinen tunturisaamelainen. Piirros julkaistu Edward Daniel Clarken teoksessa *Matka Lapin perukoille 1799*. Edward Daniel Clarken matka Hampurin, Kööpenhaminan ja Tukholman kautta Tornioon ja Enontekiölle kesällä 1799. Lahti 1997.*

veroja maksavia tai maksamattomia saamelaisia (lappar). Samaiseen väkilukukirjaan merkittiin vuoden 1810 tietoina, että seurakunta oli siirtynyt Kemlin rovastikuntaan ja

41. Edward Daniel Clarke (1997) *Matka Lapin perukoille 1799*. Edward Daniel Clarken matka Hampurin, Kööpenhaminan ja Tukholman kautta Tornioon ja Enontekiölle kesällä 1799, Lahti: IdeaNova Oy, 253.

42. Mauno Hiltunen (2006) *Maailma maailmojen välissä. Enontekiön asukkaat, elinkeinot ja maanballinta 1550–1808*, Helsinki: Oikeusministeriö (Edita Prima Oy), 207–216.

43. Clarke (1997) 288–290. Euroopassa 1800-luvun alkuvuosina riehuneet sodat saattoivat muutenkin pelottaa pohjoissuomalaisia, vaikkei taisteluita olisi ihan lähialueilla käytykään. Esimerkiksi Rovaniemen iäkäs kirkkoherra tunki huolta Napoleonin vaarallisesta armeijasta ja sen mahdollisesta etenemisestä pohjoiseen. Esaias Fellman Jacob Fellmanille 24.3.1813. Fellmansuvun kokoelma 3. Kansallisarkisto (KA).

44. Samuli Paulaharju (1977) *Lapin muisteluksia* (kolmas painos), Porvoo: WSOY, 198–199; Korpijaakko-Labba (2000) 103.

45. Enontekiön rovastintarkastusptk. 1813. Enontekiön kirkonarkisto (EKA) II Ce:2. OMA.

sen asukasluku oli pudonnut 443:een – tosin tämä saattoi pitää sisällään vain aikuisikäisen väestön, koska Enontekiöllä mainittiin olleen vuonna 1807 kaikkiaan 448 ehtoolisella käynnyttä asukasta (näistä uudisasukkaita 170 ja ”lappalaisia” 278). Vuonna 1815 väkiluku oli pudonnut 216 henkeen. Myös saamelaisten suhteellinen osuus seurakunnan väestä alkoi tässä vaiheessa vähentyä jopa siinä määrin, että alueen saamelaisväestöön on ajoittain 1800-luvun alkupuolella vaikea saada historiantutkimuksen menetelmin minkäänlaista otetta.⁴⁶

Tilanne oli vuosikausien ajan vakiintumaton myös viranhoidollisella puolella. Kaaresuvannon puolelle ei saatu saman tien rakennettua omaa kirkkoa, mistä syystä ”Enontekiön seurakunnan ruotsalaisen osan” ensimmäinen visitaatio ja muitakin toimituksia jouduttiin pitämään Venäjän alueelle jääneessä kirkossa.⁴⁷ Samaten vanhan ”kokonaisen” Enontekiön molemmat kirkkoväärtit asuivat rajan ruotsalaisella puolella, ja Suomen puolella asuvista ”keisarillisen Venäjän alamaisista” valittiin uudet kirkkoväärtit Enontekiölle vasta vuonna 1813.⁴⁸ Kirkkoväärtit eivät olleet ainoita Ruotsin yhteyteen jääneitä enontekiöläisiä, sillä suurin osa Enontekiön saamelaisista valitsi keisarikunnan sijasta Ruotsin kuninkaan alamaisuuteen kuulumisen.⁴⁹

Enontekiö menetti siis uusissa järjestelyissä paitsi ”ikivanhan” asemansa itsenäisenä kirkkoherrakuntana myös suurimman osan seurakuntalaisistaan. Kun vielä monien Enontekiön saamelaisten kerrottiin 1810-luvun alkupuolella asettuvan mieluummin Ruotsin kuin Venäjän valtakunnan alamaisiksi, Enontekiölle ei pidetty tarpeellisenä palkata pysyvästi paikkakunnalla asuvaa pappia.⁵⁰ Papin poistoa saattoi helpottaa sekin, että saamelaisväestön kristinopintaito todettiin vuonna 1813 tehdyssä tarkastuksessa kohtalaisen hyväksi, jos kohta poronhoidolla elävillä saamelaisilla oli vaikeuksia muotoilla vastauksiaan suomen kielelle.⁵¹ Härnösandin hiippakunnassa rovastintarkastuksia oli pidetty pohjoista myöten huomattavasti useammin kuin Turun hiippakunnassa, mistä syystä Enontekiön saamelaiset saattoivat olla itäisemmän Lapin

asukkaita tottuneempia pappien järjestämiin kuulustelutilaisuuksiin.⁵²

1810-luvun jälkipuoliskolle mennessä uuden tilanteen vaatimat seurakunnalliset järjestelyt alkoivat olla jotakuinkin valmiina, ja ennen pitkää vanhaan valtakunnanrajaan tai seurakuntien aluejaotuksiin ei ainakaan asiakirjoissa enää palattu. Tornionjokilaakso vakiintui osaksi muuta Kemin rovastikuntaa, ja pieneksi kappeliseurakunnaksi kutistunut Enontekiö sai olla kirkon johtomiesten taholta taas jonkin aikaa kaikessa rauhassa. Pappi kävi Muonionniskasta muutaman keran vuodessa, mutta ylemmiltä tahoilta Enontekiön asioihin ei 1810-luvun jälkipuoliskon jälkeen enää juurikaan puututtu.⁵³ Vuonna 1819 tuomiokapituli ehätti vielä täyttämään Enontekiöllä avoimena olleen pappiskatekeetan viran. Vaivalloiseen ja pienipalkkaiseen tehtävään ei ollut onnistuttu löytämään pätevää viranhoitajaa, mistä syystä katekeetaksi nimitettiin viimein pappiskoulun käymätön paikkakuntalainen.⁵⁴

Saamelaiset ja keisari

Niin sanottu Suomi oli varsin epämääräinen yhteenliittymä vielä senkin jälkeen, kun sii-

46. Väkilukutaulukot 1774–1830. EKA II Df:2. OMA; Ote Härnösandin tuomiokapitulin ptk:sta 14.10.1807. EKA II Ea:1. OMA. Enontekiön porosaamelaisten kollektiivisen lapinveron maksussa oli vuosina 1809–1843 katkos sen takia, ettei pitäjässä ollut juurikaan kirjoilla porosaamelaisia. Jouko Vahtola et al. (2006) *Yhteenveto ja tiivistelmä Lapinmaan maa- ja metsä- ja kalatalouden tutkimuksesta*, Helsinki: Oikeusministeriö (Edita Prima Oy), 9.
47. Pitäjänkokouksen ptk. 28.1.1810. EKA II Ca:1. OMA; Ote Härnösandin tuomiokapitulin ptk:sta 21.10.1812. EKA II Ea:1. OMA; Enontekiön rovastintarkastusptk. 1813. EKA II Ce:2. OMA.
48. Pitäjänkokouksen ptk. 5.12.1813. EKA II Ca:1. OMA.
49. Mathias Castrén konsistorion notaarille 9.4.1814. KRKa Da:1. OMA.
50. Tornionlaakson Venäjän puolisten alueiden edustajien kokous Ylitorniolla 11.12.1810. KRKa Da:1. OMA; Mathias Castrén konsistorion notaarille 9.4.1814. KRKa Da:1. OMA.
51. Enontekiön rovastintarkastusptk. 1813. EKA II Ce:2. OMA.
52. Turun hiippakunnassa rovastintarkastusten väli saattoi helposti olla jopa 20 vuotta. Piispa kävi pohjoisimmassa Lapissa ensimmäistä kertaa vuonna 1886. Kylli (2005) 24, 149.
53. Kemin rovastikunnan kirjekonseptit 1809–1817. KRKa Da:1. OMA.
54. Tuomiokapitulin ptk:t 20.4.1814 § 20, 2.1.1819 § 6 ja 22.5.1819 § 4. TTA AI:44 ja AI:49. TMA.

tä muodostettiin vuonna 1809 oma suuri-ruhtinaallinen aluekokonaisuutensa. Vanhat rajojen yli kulkevat yhteydet olivat etenkin reuna-alueilla huomattavasti tärkeämpiä kuin kontaktit muihin suomalaisiin. Pohjanmaalta pidettiin yhteyttä Ruotsiin ja Suomen etelärannikolta Viroon.⁵⁵ Utsjoen saamelaisilla oli sitäkin vähemmän mitään yhteistä etelämpänä asuvien suomalaisten kanssa. Alueen kaupankäynti sekä poronhoitajien muuttomatkat suuntautuivat vanhastaan Ruijaan Jäämeren rannikolle. Enontekiöläisten reitit kulkivat Ruotsiin ja läntiseen Ruijaan. Koutokeinon saamelaiset laidunsivat puolestaan talviaikaan Enontekiön puolella monituhapäisiä porolaumojaan.⁵⁶

Ruotsin valtakunta oli lähettänyt Utsjoelle 1600-luvulla suomalaisen papin (joka asui silloisen kirkkoherrakunnan keskukseen Koutokeinossa) sekä Länsipohjan suunnalta saapuvat tuomarit ja veronkerääjät, jotka olivat saatelleet alueella asuvat saamelaiset luterilaisen kirkon kannattajiksi ja Ruotsin valtion alamaisiksi.⁵⁷ Rajaseudun asukkaat haluttiin saada tuntemaan itsensä valtakunnan täysivaltaisiksi jäseniksi vastaisuudessaakin. Uusista laeista, sodissa saavutetuista voitoista ja muista valtakunnan tapahtumista tiedotettiin saamelaisillekin – tosin tiedonkulun hitauden takia toisinaan melkoisella viiveellä. Utsjoen kirkonarkistosta löytyvien kuulutusten perusteella seurakunnan saamelaisasukkaille oli katsottu tarpeelliseksi tiedottaa esimerkiksi vuonna 1789 saavutetusta Parkumäen voitosta kuningas Kustaa III:n käymässä sodassa.⁵⁸

Pohjoisimman raja-alueen asukkaat oli siis onnistuttu saamaan kuninkaan kannalle, mutta kuninkaan valta oli varsin katoavaista. Ruotsin ranskalaisvastaisen kuninkaan Kustaa IV Aadolfin toiminta oli herättänyt syvää tyytymättömyyttä ruotsalaisessa upseeristossa ja virkamiehistössä. Kuningas pakotettiin luopumaan kruunustaan viimein vuoden 1809 maaliskuussa samoihin aikoihin kun suomalaiset vannoiivat Porvoossa uskollisuudenvalan Venäjän keisarille.⁵⁹ Utsjoelle tieto kuningasvallan loppumisesta ei liene kulkeutunut ainakaan virallisia reittejä ihan saman tien, mutta ilmeisesti joku etelän suunnasta saapuva kulkija toi jossain

*Talviasuinen tunturisaamelainen. Piirros julkaistu Edward Daniel Clarken teoksessa *Matka Lapin perukoille 1799*. Edward Daniel Clarken matka Hampuriin, Kööpenhaminan ja Tukholman kautta Tornioon ja Enontekiölle kesällä 1799. Lahti 1997.*

vaiheessa uutisen mukanaan. Hallitusmuodon muutos lienee puhuttanut ihmisiä Lapissaakin, mutta historian tutkimuksessa käytettäviin asiakirjoihin ei tällaisista keskusteluista ole tietoja kirjautunut.

Vaikka hallituskonseljnin luominen tai Porvoossa kokoontuneet valtiopäivät eivät

55. Jussila (2004b) 133.

56. Klemetti Näkkäläjäarvi (2004) 'Jauristunturin elämä', teoksessa Klemetti Näkkäläjäarvi ja Pentti Pieski (toim.) *Eallin Jávrrrešduoddaris: Nuorta-Eanodaga lagašhistorjá sántiguin ja govaiguin. Jauristunturin elämä: Itä-Enontekiön läbihistoriaa sanoin ja kuvin*, Enontekiö: Enontekiön saamelaisyhdistys ry, 27; Kylli (2005) 122, 398.

57. Sten Henrysson (1993) 'Samernas kristnande och undervisning', teoksessa *Samar, präster och skolmästare. Ett kulturellt perspektiv på samernas och Övre Norrlands historia*, Umeå: Umeå universitet; Kylli (2005) 15–18.

58. Tacksägelse I anledning af Segren wid Parkumäki i Savolax 21.7.1789 ja Berättelse om Swenske Troupernes Seger wid Parkumäki. UKA JIIa:1. OMA.

59. Tommila (1984) 41.

saamelaisten elämää suoranaisesti kosketaneetkaan, eivät saamelaiset suinkaan suhtautuneet valtakunnan asioihin mitenkään välinpitämättömästi. Myös eteläisestä Suomesta saapuvien pappien mukana tulleita uutisia kuultiin mielellään. Vaikka maan mahdollisella sotatilalla oli saamelaisten elämään 1800-luvulla ainoastaan välillisiä vaikutuksia, he olivat silti kiinnostuneita kuulemaan, oliko maassa rauha, olivatko kristityt saaneet elää rauhassa pakanoilta ja muhamettilaisilta ja olivatko piispa ja hallitsija terveitä. Onkin sanottu, että 1800-luvun alussa tapahtuneen vallan vaihtumisen myötä Suomen Lapin saamelaisten oli muutettava perinteinen kysymyksensä ”Onko kuningas terve?” muotoon ”Onko keisari terve?”.⁶⁰

Myös keisariin liittyviä uutisia monet Utsjoen asukkaat kuulivat mielellään. Vuonna 1830 Utsjoen kirkkoherrana toiminut Jacob Fellman tuli maininneeksi muutamille Utsjoen saamelaisille, että hän oli kerran nähnyt keisarin omin silmin. Saamelaiset halusivat hänen kuvailevan keisarin ulkonäköä tarkkaan. Seuraavaksi kysyttiin, oliko Fellman keskustellut keisarin kanssa, mitä hän ei ollut tehnyt. Tämä hämmästytti saamelaisia kovin. Seurakunnan kirkkoväärti totesi, että hän ei itse olisi jättänyt käyttämättä tilaisuutta päästä puheisiin keisarin kanssa.⁶¹ Vaikka keisari Aleksanteri I kävi Suomeen 1819 suuntautuneella matkallaan aina Oulussa ja Torniossa asti, perimmäisen Lapin asukkaille keisari oli hyvinkin saavuttamaton – jos kohta sitäkin kunnioitetumpi hahmo.⁶²

Keisari Aleksanteri I allekirjoitti Porvoon valtiopäivien avajaisia edeltävänä päivänä 27. maaliskuuta 1809 manifestin, jossa hän vakuutti pitävänsä voimassa ”Maasa olewan Christillisen Opin ja perustuslait”. Mainittu manifesti jaettiin kehystettynä kaikkiin Suomen alueella sijaitseviin kirkkoihin,⁶³ kaukaisia Utsjoen ja Enontekiön kirkkoja unohattamatta. Etenkin itäisemmässä Suomen Lapissa kirkkojen seinille kiinnitetyt hallitsijanvakuutukset olivat yksi uusien hallitsijajärjestelyjen konkreettisimmista ilmentymistä. Utsjoelta säilyneiden tilikirjojen ja muiden asiakirjalähteiden perusteella pystyy

luomaan pikasilmäyksen myös aluetta kohdanneisiin hallinnollisiin muutoksiin. Siinä missä Utsjoen vuonna 1700 rakennettuun kirkkoon liitettiin Ruotsin kuningas Kaarle XI:n nimi, nyt oli aika ripustaa seinälle ihan uudesta ilmiansuunnasta tullut hallitsijanvakuutus. Tällä tavoin jumalanpalveluskansain muisti, minkä hallitsijan alaisuuteen alue kulloinkin katsottiin kuuluvaksi.⁶⁴ Vuonna 1828 laaditun Utsjoen kirkon inventointipöytäkirjan mukaan kirkon seinälle oli kiinnitetty sekä keisari Aleksanteri I:n että Nikolai I:n hallitsijanvakuutukset.⁶⁵

Liikaa haasteita – senaatin ponneton saamelaispolitiikka

Suomen Lapin saamelaisten suhteellinen vähäisyys Ruotsin puolelle jääneisiin lapinmaihin verrattuna sekä eteläisemmän Lapin seurakuntiin nopeasti edennyt suomalainen uudisasutus olivat syynä siihen, että saamelaisiin liittyvät kysymykset olivat keskeisempiä Härnösandin kuin Turun tuomiokapitulissa.⁶⁶ Ruotsissa saamelaisten asuttama alue ylsi pitkälle etelään, eikä Härnösandissa ollut mahdollista lakaista saamelaisasioita sivuun samaan tapaan kuin vaikkapa Turussa. 1800-luvun Suomessa saamelaisia asui

60. Tuomo Itkonen (1981) *Inari. Inarin kirkkojen ja paimenten muisto* (uudistettu toinen painos), 83–84; Kylli (2005) 300.

61. Jacob Fellman (1906) *Anteckningar under min vistelse i Lappmarken I*, Helsingfors: Finska litteratursällskapet, 20, 638.

62. Utsjoen saamelaiset eivät suinkaan olleet ainoita Suomen suuriruhtinaskunnan asukkaita, jotka kokivat olevansa keisarin uskollisia alamaisia. Suomalaisen rahvaan suhtautuminen kuninkaaseen ja keisariin tulee ainakin jollain tavalla ilmi hallitsijakeskeistä näkemystä levittäneistä arkkiveisuista. Ruotsin vallan aikana kuningasta kuvattiin arkkiveisuissa hyväntekijäksi ja ”isäksi”, joka esivaltana ajatteli aina kansansa parasta. Samalla tavalla suhtauduttiin uuden hallitsijan alaisuuteen siirryttäessä myös keisari-suuriruhtinaaseen. Tommila (1984) 68, 141–143; Lähteenmäki (2004) 70–76.

63. Tommila (1984) 42; Jussila (2004b) 71.

64. *Regnskapsbok for 1703–75* (”Till denne Koutokeino och Utzjocki Kyrckiors Nybyggnad hafwer – – Konung CARL den XI Nädigst föräbrat 300 dahlr: Silf. Myntt – –”). Kautokeino sokneprestembete, 12 Kirkestol 1703–92. Statsarkivet i Tromsø.

65. Utsjoen kirkon inventointiptk. 7.3.1828. UKA WL:1. OMA.

66. Tuuli Forsgren (1990) ”...först at inbämta språket, och sedan deruppå lära sin Christendom...” *Om finska böcker och sameundervisning i Torne och Kemi lappmarker före 1850*, Umeå: Umeå universitet, 5.

kirkonmiesten tietojen mukaan ainoastaan kolmessa pohjoisimmassa seurakunnassa, mistä syystä heitä ei tarvinnut ottaa välttämättä kovinkaan aktiivisesti huomioon – etenkin kun saamelaiset eivät 1800-luvun alkuvuosina pitäneet paljonkaan melua itsestään. Lääninrovasti Castrén kirjoitti vuonna 1811, että Kemin Lapissa oli kolme saamelaisseurakuntaa – Utsjoki, Inari ja Enontekiö – joissa asukkaat puhuivat saamea, vaikkakin lukivat suomeksi ja osallistuivat suomenkielisiin jumalanpalveluksiin. Väkeä seurakunnissa oli kaikkiaan 1 095 henkeä.⁶⁷

Kaukaisessa Lapissa asuvista saamelaisista huolehtiminen ei ollut suomalaisille kirkonmiehille etenkin ensi alkuun ollenkaan tervetullut tehtävä. Saamelaisten asuttama Utsjoki oli liitetty Suomen Lapin yhteyteen jo 1700-luvun puolella, mutta nyt Turun tuomiokapituli sai riesakseen vielä Enontekiönkin, jonka saamelaisväestön oloista kukaan ei oikein tuntunut tietävän mitään – tai ainakin alueen kirkollisista toimituksista vastannut Muonionniskan kappalainen kirjoitti joulukuussa 1809, ettei hän pystynyt antamaan tarkkoja tietoja edestakaisin muuttavasta lapinrahvaasta. Sen sijaan Enontekiön eri kylien uudisasukkaat kappalainen pystyi luettelemaan hyvinkin tarkasti. Kirkon oli kaikesta päätellen helpompi hallita suomalaistyylistä kulttuuria, mistä syystä myös saamelaisten saatettiin toivoa puhuvan suomea, lopettavan liikkuvan elämänsä ja asettuvan aloilleen. Enontekiön saamelaisten liikkuvuus vaikeutti 1810-luvulle tultaessa myös heidän tilastointiaan, mikä saattoi olla osasyynä heidän määränsä näennäiseen vähenemiseen.⁶⁸ Käsivarren aluetta asuttavat Enontekiön saamelaiset joutuivat 1800-luvun Suomessa kovinkin outoon asemaan: viranomaisten kannalta heitä ei tavallaan ollut enää vuoden 1809 jälkeen olemassakaan – veroviranomaisten muodostamaa poikkeustalukuun ottamatta.⁶⁹

Utsjoen seurakunta oli jätetty keisarillisessa Suomen suuriruhtinaskunnassa ensi alkuun aika lailla oman onnensa nojaan. Toukokuussa 1817 tehdyn säädöksen mukaan tuomiokapitulin piti tehdä senaatille

kolmen vuoden välein selkoa Lapinmaan seurakuntien tilanteesta. Utsjoen tilasta raportoiminen oli helpommin sanottu kuin tehty. Lääninrovasti Mathias Castrén oli kirkon keskuudessa tunnettu suomalaisen kulttuurin puolestapuhuja, jolta ei liennyt juurikaan sympatioita rovastikuntansa perimmäisessä kolkassa asuvalle saamenkieliseen vähemmistöille. Castrén piti pohjoisinta Lappia muutenkin vaivalloisena työmaana, eikä hän Utsjoella rovastintarkastusta vuonna 1793 pidettyään suostunut lähemmään niin pitkälle tarkastusmatkalle enää toistamiseen.⁷⁰ Kemin rovastikuntaan uutena alueena liitettyyn Enontekiön seurakuntaan Castrén teki sentään tarkastuksen helmikuussa 1813, vaikka kokikin matkan kovin rasittavaksi.⁷¹

Turun tuomiokapituli joutui kertomaan senaatille 1818 kaikkein ensimmäisessä lapinmaita koskevassa kolmivuotiskertomuksessaan, ettei se voinut rovastintarkastusten puutteessa antaa tietoja Utsjoen seurakunnan tilasta. Turussa tyydyttiin toteamaan, ettei kaukaisen ja pitkään vailla säännöllistä viranhoitoa olleen seurakunnan kirkollinen tila ollut välttämättä kaikkein toivoimmalla tolalla.⁷² Pian tämän jälkeen Utsjoelle saatiin pitkästä aikaa taas pappi, ja senaatti sai 1820-luvun alkupuolella täsmällisempiä tietoja seurakunnan tilasta. Lääninrovasti Castrén totesi vuonna 1824 laatimassaan kolmivuotiskertomuksessa, että Utsjoen asukkaiden kristinopintaito oli osalla

67. Mathias Castrén G. A. Lejonmarkille 3.9.1811. KRka Da:1. OMA.

68. Mathias Kolströmin memoriaali 12.12.1809. KRka Ea:5. OMA; Mathias Kolström Mathias Castrénille 12.1.1810. KRka Ea:5. OMA; Kylli (2005) 159, 430, 473. Ks. myös Lähtenmäki (2004) 181; Hiltunen (2006) 242; Matti Enbuske (2008) *Vanhan Lapin valtamailla. Asutus ja maankäyttö Kemin Lapin ja Enontekiön alueella 1500-luvulta 1900-luvun alkuun*, *Bibliotheca Historica* 113, Helsinki: SKS, 382–389.

69. Korpijaakko-Labba (2000) 106.

70. Mathias Castrén tuomiokapitulille 9.2.1793 ja helmikuussa 1796. KRka Da:1. OMA; Lapin kirkollistojen johtokunnan ptk. 3.4.1797 § 4. LDA Prot. 1795–98. SRA.

71. Enontekiön rovastintarkastusptk. 1813. EKA II Ce:2. OMA; Mathias Castrén konsistorion notaarille 15.3.1813. KRka Da:1. OMA.

72. Kertomus Lapin seurakuntien tilasta. Tuomiokapituli HKM:lle 22.6.1818. TTA BI:85. TMA.

seurakuntalaisista välttävä, mutta merkittävällä osalla huono – erityisesti nomadisaa-melaisilla, jotka eivät osanneet opetuksessa käytettävää suomen kieltä.⁷³

Castrén oli suunnitellut vahvistavansa kertomuksen avulla suomen kielen asemaa Utsjoen opetuskielenä, mutta senaatti päätyi saamiensa tietojen perusteella kokonaan toisenlaiseen ratkaisuun. Se halusi turvata opetuksen myös sellaisille saamelaisille, jotka eivät suomen kieltä osanneet. Senaatin talousosasto määräsi lokakuussa 1824, että saamen kielellä olisi painettava tarpeellista kristillistä kirjallisuutta. Lisäksi oli huolehdittava, että Lapissa toimivat papit tai ainakin katekeetat olisivat saamen kielen taitoisia, jotta he pystyisivät antamaan tarvittaessa saamenkielistä opetusta.⁷⁴

Vaikka Suomen aseman muuttuminen Ruotsin vallan alaisuudesta Venäjän valtakunnan suuriruhtinaanmaaksi ei suoraan vaikuttanut Utsjoen saamelaisten elämään, saamen kielen aseman kannalta sillä saattoi joka tapauksessa olla merkitystä. Ruotsin valtakunnassa lapinmaiden ja saamelaisten asioita oli hoidettu vuosisatojen aikana kehittyneellä tottumuksella. Saamenkielistä kristillistä kirjallisuuttakin oli julkaistu siellä jo 1600-luvun alkupuolella. Suomen erkaannuttua Ruotsista keisarillisen senaatin sekä Turun tuomiokapitulin johtohahmot huomasivat, että heidän oli vastattava oma-toimisesti myös alueellaan elävien saamelaisten kristillisestä opetuksesta. 1700-luvulla Utsjoelle oli voitu tuoda Ruotsin lapinmaita varten painettuja teoksia, mutta enää tätä mahdollisuutta ei ollut – etenkin, kun eteläisemmällä saamen kielillä kirjoitetut kirjat oli havaittu Utsjoen ja Enontekiön saamelaisten kannalta käyttökelvottomiksi. Utsjoen kirkkoherrana vuodesta 1820 alkaen toiminut Fellman oli opetellut saamelaisten äidinkieltä tiittävästi heti Lappiin asetuttuaan, ja hänen tehtäväkseen annettiin nyt Utsjoen murteelle käännetyn saamenkielisen kirjallisuuden aikaansaaminen.⁷⁵

Fellmanin käännöstyötä hidastivat monet esteet, joista kirkon johtohahmojen epäilevä suhtautuminen ei suinkaan ollut vähäisin. Fellmanin saamenkielinen aapiskäsikir-

joituskin ”katosi” – toisin sanoen lääninrovasti Mathias Castrén talletti sen arkistoon, eikä aapisen mahdolliseen painattamiseen enää tämän jälkeen palattu.⁷⁶ Senaatin vuonna 1824 laatima säädös saamenkielisen opetuksen edistämisestä vaipuikin nopeasti unohduksiin. Castrén koki toimivansa senaatin sivuuttamisesta huolimatta joka tapauksessa esivallan ohjeistuksen mukaan. Hän oli tottunut nojaamaan työssään Turun piispan vuonna 1760 antamaan lausuntoon, jonka mukaan suomen kieltä olisi vastedes käytettävä saamelaisten opetuskielenä – ja tätä ohjetta lääninrovasti halusi noudattaa edelleenkin esivallan vaihtumisesta huolimatta. Castrén kirjoitti vielä vuonna 1837, että Fellman tarkoitti käännöksillään hyvää, mutta lääninrovasti itse ei uskonut niistä olevan Utsjoen asukkaille juurikaan hyötyä, koska ”esivallan määräyksen mukaan heidän on käytettävä suomalaisia oppikirjoja”.⁷⁷

On muistettava, että lääninrovasti Castrén oli tottunut toimimaan pohjoisessa Suomesa hyvin omavaltaisesti. Turun tuomiokapitulin oli pakko jättää esimerkiksi Haminan rauhansopimuksen täytäntöönpanon Tornionlaaksoa koskevat rajajärjestelyt pohjoisen asioita paremmin tuntevan lääninrovastin vastuulle.⁷⁸ Castrén tunnettiin tosin yleisesti uuden esivallan kannattajana – olihan hän ollut mukana jo vuoden 1809 alussa keisarin puheilla käyneessä pohjoisinta Suomea edustaneessa lähetystössä. Vuonna 1814 kirjoittamissaan kirjeissä Castrén iloitsi Venäjää vastustaneen Napoleonin kukistumisesta, ja samana vuonna lääninrovastia pyydettiin niin ikään piispojen ja muiden pappissäädyn edustajien mukana Pietariin ottamaan vastaan vastaan taisteluista palaavaa voitokasta Venäjän keisaria.⁷⁹

Joissakin kysymyksissä Castrén joka tapauksessa piti vielä kiinni niistä käytännöistä, joihin hän oli Ruotsin vallan aikana tottunut. Lääninrovasti ei esimerkiksi pitänyt venäjän kielen opettelua pohjoisen Suomen papeille ollenkaan tarpeellisenä taitona. Ainakin hän kerran eräässä kirjeessään ruoski suvun mustaksi lampaaksi osoittautunutta veljenpoikaansa hyödyttömästä venäjän kielen opiskelusta. Pappien kannatti Castré-

nin mukaan kehittää itseään mieluummin muulla tavoin kuin uuden emämaan kieltä opettelemalla siitä huolimatta,⁸⁰ että uusi esivalta koetti parhaansa mukaan edistää suomalaisten virkamiesten venäjän kielen taitoa.⁸¹

Niin ikään Turun arkkipiispana vuosina 1833–47 toiminut Eric Gabriel Melartin koki saamenkielisen kirjallisuuden julkaisemisen turhaksi ja vaivalloiseksi. Hän tokaisikin vuonna 1837 Jacob Fellmanille kirjoittamassaan kirjeessä, että olisi ollut parasta, jos venäläiset rauhanneuvottelijat olisivat luvuttaneet ”koko lappalaisen väestön” Norjalle tai Ruotsille. Hänen mielestään 1800-luvun Suomessa olisi totisesti ollut ”muutakin tekemistä kuin miettiä noiden pahatapaisen villien sivistämistä, mikä ei kuitenkaan koskaan voi johtaa mihinkään tulokseen”.⁸² Suomen kirkon ylimmän johtajan esittämä kommentti kuvastaa hyvin Suomen rajojen sisällä asuneiden saamelaisten tilannetta 1800-luvun alun rajankäyntien jälkeen. Tiettyjen seurakuntien saamelaiset saattoivat jäämään neuvotteluissa Suomen puolelle, ja heidän kristillisestä kasvatuksestaan oli sen jälkeen huolehdittava – olipa pohjoisen ”villi-ihmisistä” huolehtiminen sitten kirkolle mieluinen tehtävä tai ei.

Vaivalloinen vähemmistökan- uusien hallintojärjestelyjen puristuksissa

Utsjoen ja Enontekiön lapinmaat joutuivat rajaseutuna olemaan jatkuvassa hallinnollisessa myllerryksessä. Valtakunnat piirsivät alueelle vuosisatojen mittaan rajojaan erottaen sukuja ja saamelaisalueita toisistaan. Haminan rauhan jälkeen tehty rajanveto halkaisi kahtia Enontekiön seurakunnan jättäen suuren osan saamelaisista Ruotsin valtakunnan alaisuuteen. Utsjoella päästiin seuraamaan rajakomission työtä 1820-luvun lopulla, jolloin Lapissa laadittiin pohjoisen yhteisalueen jakoa.⁸³

Utsjoen ja Enontekiön lapinmaiden perinteinen elämänmeno horjui samaan aikaan, kun Suomen suuriruhtinaskuntaa liitettiin 1800-luvun alkuvuosina osaksi Venäjän keisarikuntaa. 1700-luvulla poronhoitajien asema oli ollut lapinmaissa vielä varsin

vahva, mutta pororutto, sudet, köyhtymistä aiheuttaneet viinanmyyjät ynnä muut tekijät olivat horjuttaneet heidän elinkeinonsa perinteistä tilaa. Samaan aikaan myös valtaa pitävät virkamiehet alkoivat arvostaa aiempaa enemmän paikallaan pysyvää, maata viljelevää ja tilastaan veroa maksavaa kansaa, mihin muottiin etenkin nomadista poronhoitajaväestöä oli vaikea sovittaa. Vieraskielinen vähemmistö koettiin 1800-luvun alkupuoliskolla kiusalliseksi haittatekijäksi kaikkien muiden kiireiden keskellä. 1800-luvun alkupuoli oli sekä Enontekiön että Utsjoen lapinmaalla monella tavoin murrosvaihetta sekä suoranaisten alennustilan aikaa. Yritykset tilanteen korjaamiseksi olivat ponnettomia, ja saamelaisiin kohdistunut politiikka varsin tempoilevaa.

1800-luvun jälkipuoliskoa lähestyttäessä muutamat silmäätekevät suomalaiset tarttuivat viimein tarmokkaasti saamelaisasiaan. Saamelaisten kielestä ja kulttuurista kiinnostunut Elias Lönnrot kävi vuonna 1842 La-

73. Kertomus Lapinmaan kirkkojen ja koulujen tilasta (Mathias Castrén 24.4.1824). Tuomiokapituli senaatille 1.6.1824. Senaatin talousosasto KD 8/205 1824. KA.

74. HKM/senaatti tuomiokapitulille 18.10.1824. TTA EI:20. TMA.

75. Tuomiokapitulin ptk. 11.4.1821 § 39. TTA AI:51. TMA; Tuomiokapitulin ptk. 1.12.1824 § 4. TTA AI:54. TMA; Tuomiokapituli Mathias Castrénille 15.12.1824. KRKa Ea:6. OMA. Ks. myös Esko I. Kähkönen (1982) *Kansanopetus Suomen Lapissa ennen kansakoulua*, Rovaniemi: Lapin korkeakoulu, 202; Sölve Anderzén (1992) *”Begrepp om salighetens grund, ordning och medel.” Undervisningen i en Lappmarksförsamling Jukkasjärvi församling 1744–1820*, Stockholm: Almqvist & Wiksell international, 247–251.

76. Fellmanin aapiskäsi- ja kirjotus. Fellman Mathias Castrénille 5.5.1825. KRKa Ea:7. OMA. Ks. myös Kylli (2005) 167–175.

77. Mathias Castrén L. L. Laestadiukselle 13.10.1837. KRKa Da:2; Kylli (2005) 173.

78. Tuomiokapitulin ptk. 1.11.1809 § 6. TTA AI:39–41. TMA; Vahtola (2003) 154–156.

79. Ks. esim. Mathias Castrén Mathias Kolströmille 14.7.1814. KRKa Da:1. OMA. Ks. myös Tommila (1984) 105.

80. Mathias Castrén Eric Christian Castrénille Ouluun 4.2.1833. KRKa Da:2. OMA.

81. Utopistisimpien suunnitelmien mukaan Suomeen haluttiin kouluttaa venäjää osaava virkamiehistö vuoteen 1818 mennessä. Tommila (1984) 135; Jussila (2004b) 142–144.

82. Eric Gabriel Melartin Jacob Fellmanille 30.11.1837. Fellman-suvun kokoelma 3. KA.

83. Ks. Lapin yhteisalueiden jaosta esim. Jussila (2004b) 133.

pissa ja hämmästeli, miten pienessä Suomessa käytettiin maan ”muutamaa lappalaista” osoittamaan, kuinka täällä meneteltäisiin, jos suomalaisilla olisi valta käsissään: riistettäisiin vallan alaisilta kansoilta heidän äidinkieltensä. Sen sijaan, että pari pappia olisi velvoitettu opiskelemaan saamen kieltä, pakotettiin kokonaiset seurakunnat opettelemaan suomea.⁸⁴

Lönnrotin kantavana ajatuksena oli, että suomalaisilla ei olisi oikeutta vaatia olemassaolon oikeutta omalle kielelle ja kulttuurilleen, mikäli he samaan aikaan polkisivat omien vähemmistöjensä oikeuksia. Kriitikki osui ja upposi. 1840- ja 1850-luvulla saamelaiden asiat otettiin esille ennen näkemättömällä tavalla. Saamenkielistä kirjallisuutta käännettiin niin Utsjoen, Inarin kuin Enon-

tekiönkin saamelaiden tarpeisiin, ja vuonna 1851 toimintansa aloittanut Kuopion tuomiokapituli otti pohjoisimman Lapin olot yhdeksi keskeiseksi työkohteekseen. Uuden tuomiokapitulun tehtävänä oli valvoa myös Kaaresuvannon seurakunnasta levinnyttä lestadiolaista herätysliikettä, joka osoittautui hyväksi aseeksi taistelussa Lapissa lisääntyntä viinanjuontia vastaan.⁸⁵ ■

84. Elias Lönnrot, Päiväkirja-muistiinpanot Lapin matkalta vv. 1841–42. Lönnrotiana 132. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkisto.

85. J. Qvigstad & K. B. Wiklund (1899) *Bibliographie der Lappischen Litteratur*, Helsingfors: Suomalaisugrilaisen seuran toimituksia XIII, 128–132; Martti E. Miettinen (1943) *Pohjoisen Tornionlaakson oloista lestadiolaisen herätysliikkeen syntyaikoina*, Oulu: Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliitto; Kylli (2005) 198–206.